

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav etnologie

Obecná teorie a dějiny umění a kultury – kulturologie

Věra Patočková

Volný čas jako kulturní fenomén

Leisure as a Cultural Phenomenon

Teze disertační práce

vedoucí práce: Doc. PhDr. Martin Matějů

2014

Pro svou disertační práci jsem si vybrala téma volný čas jako kulturní fenomén. Název naznačuje hlavní přístup k tématu. Předkládaná práce usiluje o komplexnější kulturologický pohled na fenomén volného času. Vychází z předpokladu, že k volnočasovému jednání dochází vždy v rámci konkrétního sociokulturního systému a snaží se prokázat ve shodě s Kellym (1987), že volný čas je vždy součástí a výrazem své příslušné kultury.

Kelly doporučuje dva základní přístupy ke studiu volného času, jednak vnímat volný čas jako komplexní a nikoli jednoduchý pojem nebo fenomén a za druhé vnímat volný čas jako dynamický fenomén a nikoli jako fenomén statický a neměnný (Kelly 1987). O tento přístup se snaží také tato disertační práce.

Zaměřuji na tři hlavní tematické okruhy, které však mají různou proporci. Po úvodním vymezení obou pojmů kultura a volný čas, se nejprve věnuji diskusi o jejich vzájemném vztahu. Tato diskuse se opírá o teoretickou analýzu prací, týkajících se volného času, které přistupují k volnému času zejména z kulturologické, sociologické, nebo antropologické perspektivy, pokud se primárně věnují problematice volného času. S ohledem na volný čas si tak můžeme kladt otázku, zda je volný čas přítomen ve všech kulturách a zda ho lze považovat za universální lidskou hodnotu. Na úrovni různých sociokulturních systémů můžeme sledovat pozici volného času v hodnotovém systému příslušných kultur, která významně ovlivňuje význam a funkce volného času v konkrétních sociokulturních systémech, jeho množství a také jeho náplň. Konkrétní způsoby trávení volného času se vždy odehrávají v rámci určitého sociokulturního systému a jsou kulturně podmíněny. Jejich podobu ovlivňují jednotlivé kulturní prvky, které jsou v dané kultuře přítomny, a jejich konfigurace, a dále sociokulturní regulativy a ideje příslušné kultury. Konkrétní aktivity realizované ve volném čase, se významně podílejí na endogenních a exogenních změnách kulturních prvků jednotlivých sociokulturních systémů. Řada výzkumů volného času je realizována právě na této úrovni kultury. Volný čas bývá v této souvislosti často studován jako významná součást životního stylu nebo způsobu života. Součástí volnočasových aktivit pak může být i kultura ve Williamsově (1983) třetím pojetí, tedy ve smyslu uměleckých a v užším smyslu slova kulturních činností, jako je například návštěva divadla, muzea, památkového objektu apod. Konečně je volný čas možné zkoumat také na úrovni jednotlivce, v souvislosti s procesy enkulturace a socializace.

Významnou součástí každé kultury je její hodnotový systém. Také na volný čas lze nahlížet jako na prvek hodnotového systému společnosti. Nejprve stručně představuji přístupy k volnému času a práci v historické perspektivě. Poté se zaměřuji na zachycení pozice volného času v hodnotovém systému české populace a jeho změnám.

Třetí, nejrozsáhlejší část se věnuje problematice volného času v české společnosti, přičemž na českou společnost pohlížím jako na konkrétní sociokulturní systém a pokouším se o komplexnější pohled na volný čas v rámci tohoto sociokulturního systému. Nejprve je vymezen přístup české společnosti k volnému času, zejména je věnována pozornost tomu, jak byl volný čas reflektován akademickou obcí ve společenských vědách a jak se tento přístup měnil v souvislosti se změnou společenských, politických a ekonomických podmínek. Další část se zaměřuje na objem volného času, vnímanou funkci a konečně na jeho náplň, vlastní volnočasovou participaci.

Hlavními metodologickými nástroji použitými v práci je teoretická analýza dostupné literatury a sekundární analýza dat. Pokud jde o vlastní teoretickou analýzu, vycházím, pokud jde o práce zahraničních autorů vycházím především z prací, které se věnují primárně problematice volného času, tedy autorů z oboru Leisure studies, zejména těch, kteří přistupují k této problematice z pohledu sociologie a antropologie, případně jejich specializací, jako je například sociologie volného času. Pokud jde o české prostředí, pak se jedná především o práce autorů věnujícím se sociologii volného času, sociologii kultury a sociologii životního stylu, které se na problematiku volného času zaměřují, případně i jiných oborů.

Pro sekundární analýzu dat využívám data z výzkumu ISSP 2007, EVS 1991 – 2008, výzkumu Sociální a kulturní soudržnost 2006 a výzkumu CVVM Naše společnost 11/2009. Prezentovány jsou rovněž některé datové výstupy ze starších českých výzkumů Československého ústavu pro výzkum veřejného mínění, Ústavu pro výzkum veřejného mínění při Federálním statistickém úřadu, Ústavu pre výskum verejnej mienky pri Slovenskom štatistickom úrade a Ústavu pro výzkum kultury, ke kterým již dnes nejsou dostupné datové soubory. Využívám také dat z Průzkumu pracovních podmínek v Evropě 2010 (European Working Conditions Survey, EWCS) a Průzkumu kvality života v Evropě 2012 (European Quality of Life Survey 2012).

Volný čas se v uplynulém století stal středem pozornosti mnoha vědců i odborníků z nejrůznějších vědních oborů a oblastí, je například předmětem zájmů sociologů,

psychologů, filozofů, ekonomů, geografů, ale i například lékařů, kteří se zabývají vztahem volného času a lidského zdraví. Studiu problematiky volného času se věnují rovněž pedagogové volného času, pracovníci nejrůznějších volnočasových středisek a center, experti na nejrůznější aspekty turismu a cestovního ruchu, ale například i architekti, marketingoví manažeři a řada jiných vědců a odborníků z akademické oblasti i praxe.

Volný čas je také tématem celé řady studijních oborů na vysokých školách, které k němu přistupují z různých úhlů pohledu a s různými cíli. V průběhu minulého století vznikla na zahraničních vysokých školách řada specializovaných pracovišť, která se problematice volného času systematicky věnují a vytkla si volný čas jako hlavní předmět svého zájmu. Mezinárodní adresář *International Directory of Academic Institutions in Leisure, Recreation and Related Fields* z roku 1991 uvádí okolo 1 400 pracovišť v 60 zemích, které nabízely terciální vzdělávání v oblasti studií volného času (D' Amours 1991 in Rojek, Shaw, Veal 2006). Obdobně jako kulturologie mají i studia volného času interdisciplinární charakter, využívají teorií a metod sociálních věd, zejména pak sociologie, geografie, psychologie, ekonomie a politických věd (Rojek, Shaw, Veal 2006)

Podle Světové organizace volného času¹, která sdružuje vědce a odborníky z praxe, kteří se problematice volného času věnují, by měl být volný čas univerzální a nepostradatelnou součástí lidského života, která umožní prožít ho v jeho plnosti. Jak dále zástupci Světové organizace volného času konstatují, v mnoha společnostech je toto realitou, nicméně v jiných společnostech je toto zatím stále pouhou aspirací (WLO: 2008).

Jak uvádí Kelly, autoři studií, kteří přistupují k volnému času z antropologické, historické nebo sociologické perspektivy vycházejí z předpokladu, že volný čas je vždy součástí a výrazem své příslušné kultury² (Kelly 1987). Obdobně upozorňuje Fazik, že „(v)olný čas nelze zkoumat nezávisle na historických skutečnostech. Zkoumáme-li problematiku volného času, zkoumáme i stav sociální skutečnosti a strukturu společnosti s její ekonomickou determinovaností. Současně zkoumáme také strukturu společnosti a v ní postavení sociálních vrstev.“ (Fazik 2011:8)

¹ Světová organizace volného času (The World Leisure Organization) vznikla jako světová nevládní organizace sdružující jak jednotlivce, tak organizace, které se věnují problematice volného času a jeho roli v rozvoji lidstva. Za své hlavní cíle si vytyčila prohlubovat poznání o volném čase, sdílet tyto znalosti a podporovat zlepšování podmínek pro volný čas, zejména pokud jde o legislativu, infrastrukturu, management a program. (srovnej <http://www.worldleisure.org>). Vývoj a činnost této organizace podrobněji přibližuje například Edginton (2013).

² Kultura je zde tedy chápána jako sociokulturní systém, který je možno identifikovat v čase a prostoru.

Kulturní podmíněnost volného času zdůrazňuje také nedávno vydaný *Handbook of Leisure Studies*, jehož editorem byl Tony Blackshaw (2013a), členěný do 49 kapitol a šesti hlavních částí. Jedna z těchto hlavních částí je pojmenována *Volný čas jako sociokulturní fenomén*. Jak v úvodu Blackshaw (2013b) podotýká, volným časem je třeba se zabývat z pohledu sociologie a kulturních studií. O podobný pohled usiluje i následující disertační práce, která se snaží přistupovat k volnému času z kulturologického pohledu, případně z pohledu sociologie kultury, která je jednou ze základních disciplín obecné (integrální) kulturologie (srovnej Soukup 2012).

Volný čas je jedním z termínů, pro něž je typické, že každý podvědomě tuší, co si pod tímto pojmem představit, ale neexistuje pro něj jednotná definice, se kterou by všichni souhlasili. Není proto překvapivé, že podobně, jako je tomu v případě termínu „kultura“, můžeme se v odborné literatuře setkat s mnoha koncepcemi a definicemi volného času v závislosti na tom, z kterého úhlu pohledu je volný čas zkoumán. V průběhu vývoje různých společností se měnil pohled jak na pozici a roli volného času ve společnosti, tak i na činnosti, které se v jeho rámci odehrávají. Například pasivní odpočinek by pro jedny byl odsouzeníhodnou zahálkou, pro jiné nezbytnou regenerací pracovní síly pro další pracovní den či zaslouženou odměnou po náročné práci.

Termín „volný čas“ je v této disertační práci chápán v této práci chápán jako ekvivalent anglického termínu „leisure“. Existuje řada jazyků, které přímý jazykový ekvivalent k anglickému termínu „leisure“ ve své slovní zásobě nemají (Chick 1998; Zuzanek 1998; Freysinger a Kelly 2004). Doslovný jazykový překlad termínu „volný čas“ z těchto jazyků do angličtiny se často blíží anglickému slovnímu spojení „free time“ (Freysinger, Kelly 2004), což je i případ českého termínu „volný čas“.

Pojem volný čas je tradičně definován třemi způsoby. Jednak jako čas oproštěný od závazků, zadruhé ve spojení s aktivitami, které člověk v tuto dobu oproštěnou od různých typů závazků a povinností vykonává, a za třetí ve spojení se svobodnou volbou, případně jinými charakteristikami spojenými s jeho prožíváním (Filipcová 1966a, Chick 1998). Volný čas je tedy chápán jako čas, který není spojen s prací, domácími, rodinnými nebo společenskými povinnostmi nebo závazky či biologickými potřebami, nejčastěji jako čas, který „zbyde“ po odečtení všeho, co do volného času nepatří, nebo jako čas, který je „k dispozici“. Ve volném čase se člověk může zapojit do řady aktivit, které nevykonává proto, že musí nebo by to bylo potřeba, ale proto, že chce. Volný čas je tedy spojován s možností

svobodné volby a vnitřní motivací jedince. Často je také spojován s pocity potěšení, radosti a uspokojení z vykonávání činnosti samotné, je zdůrazňováno, že vykonávaná aktivita kromě pocitu uspokojení z jejího konání nepřináší užitek.

Dumazedierovi (srovnej např. podle Duffková, Urban, Dubský 2008) je připisováno základní rozdělení funkcí volného času na úrovni jednotlivce, kterými jsou:

- odpočinek
- zábava
- rozvoj lidské osobnosti

Volný čas má i své společenské role. Jejich pojetí a také význam, který jim je připisován, významně záleží na konkrétním sociokulturním systému

Volný čas podobně jako kultura bývá spojován s pozitivním nábojem. Pokud spojujeme volný čas se svobodnou volbou, může se někdo domnívat, že pokud si člověk může vybrat, nebude dělat něco, co mu škodí. Toto vnímání ještě zesílí, pokud spojíme volný čas s příjemnými pocity. Volný čas bývá často vnímán, právě s ohledem na tyto pozitivní pocity, s nimiž je spojován, a s ohledem na svobodu volby, jednoznačně pozitivně. Na volný čas je možné se dívat neutrálně, jako na čas, který má člověk k dispozici, a záleží na tom, jak s ním naloží. Volný čas může být konečně vnímán také negativně, zejména s ohledem na jeho „neproduktivnost“, kdy může být spojován se zahálkou, která odvádí člověka od „pořádné práce“. Negativně také bývají vnímány některé konkrétní volnočasové činnosti, které jsou spojované zejména s konzumním nebo pasivním stylem života. Na možnost, že v rámci volného času se nemusí člověk věnovat pouze pozitivně nebo neutrálně hodnoceným aktivitám, upozorňuje zejména Rojek (2000), který hovoří o „temné stránce volného času“ nebo o nelegálních formách volného času (Rojek 2010). Právě nelegálním formám volného času začíná být věnována v poslední době větší pozornost. Heslo nelegální volný čas je také jedním z hesel *Key Concepts in Leisure Studies* (Harris 2005). Jak podotýká Filipcová: „(n)egativní, neprogresivní prvky ve způsobu, jakým se tráví volné chvíle, nesprovedíme ze světa prostě tím, že je nezahrneme do pojmu volný čas.“ (Filipcová 1966 a: 20)

Podobně jako ke kultuře lze k volnému času přistupovat na různých úrovních. Budeme-li tedy uvažovat o volném čase v nejobecnější rovině, lze ho najít ve všech kulturách? Je možné považovat volný čas za universální lidský fenomén?

Existují v zásadě tři pohledy na volný čas. Jednak ten, který volný čas spojuje s nástupem průmyslové revoluce (např. Dumazedier 1966)³. Druhý, který hovoří o tom, že již před tímto obdobím existoval volný čas, ale byl vyhrazen pouze úzké skupině třídy volného času (zahálčivé třídě) a jeho počátek je obvykle spojován s antickým Řeckem (de Grazia 1962). Třetí přístup se domnívá, že v životě každého člověka lze najít chvílky, v nichž nemusí vykonávat bezprostředně nutnou práci a které jsou spojeny s příjemnými pocity, a proto lze volný čas považovat za universálně lidský fenomén (Chick 1998).

Přestože je volný čas považován v moderní společnosti za prostředek, který jednak představuje, ale zároveň rozšiřuje kulturní hodnoty (Rojek 2006), role volného času v procesu socializace, enkulturace, kulturní změny, kulturní evoluce a kulturní adaptace je spíše opomíjena (Chick 2006). Jak připomíná Matějů, volný čas má vliv na sociokulturní potenciál⁴, který se pojí s určitým územím (lokalitou) a podmiňuje „schopnost a možnost vývoje kultury určité komunity na daném území.“ (Matějů 2013: 20)

V rámci aktivit volného času dochází k procesům osvojování si dané kultury, jejímž je jedinec členem, tedy k procesu enkulturace. Volný čas je také významným prostorem, v němž dochází k endokulturaci, tedy k předávání kulturních prvků starší generací generaci mladší.

Zásadní vliv na vnímání volného času a jeho podobu zejména v dřívějších dobách sehrálo náboženství (srovnej např. podle Eisen 1991), které je významnou součástí jednotlivých sociokulturních systémů a zejména v minulosti a některých společnostech i doposud významně ovlivňovalo a ovlivňuje hodnotový systém a normy chování jednotlivých členů příslušné společnosti, pohled na to, co je správné a žádoucí a co správné a žádoucí není.

Jak bylo výše zmíněno, formy a významy, které volný čas má, jsou specifické a jsou svázány s konkrétní kulturou a historickým obdobím (Kelly, Godbey 1992). V rámci svého hodnotového systému jednotlivé kultury vyčleňují volnému času příslušné místo a zpravidla také očekávají, že bude plnit určité funkce. Zapojení do volnočasových aktivit ovlivňuje celá řada faktorů jako je například věk, vzdělání, pohlaví, zdravotní stav a fyzická kondice

³ „Někteří filozofové pokládají volný čas za jev, který existoval ve všech epochách, ve všech civilizacích. Nejsem toho názoru. Mimopracovní doba je zřejmě tak stará jako práce sama. Ale volný čas má specifické znaky, které charakterizují civilizaci zrozenou z průmyslové revoluce.“ (Dumazedier 1966: 443)

⁴ Sociokulturní potenciál určitého území se projevuje jako „specifické podmínky životního stylu, specifické rysy lokální kultury, jako specifická determinanta sociokulturního působení tradic a inovací na přítomné kulturní skupiny“ (Matějů 2013: 20), přičemž „však zahrnuje také spolupůsobení prostředí a dějinného momentu a vytváří tak specifické podmínky pro životní projevy lidí a jejich identifikaci s vlastní kulturou a kulturou přicházející ze zdrojů mimo dané území.“ (ibid)

konkrétního člověka, množství volného času, jeho finanční situace, rodinný stav a počet dětí, případně nutnost péče o další členy rodiny, zájmy ostatních členů rodiny nebo přátel, typ bydlení, okolí jeho bydliště, velikost místa, ve kterém člověk bydlí, dostupnost různých kulturních, sportovních nebo společenských zařízení. V současných (post)moderních společnostech stát, územní samospráva a řada nejrůznějších institucí ovlivňují podmínky pro vykonávání řady volnočasových aktivit, které mohou mít formu nejrůznější podpory, ale mohou mít také restriktivní povahu ve formě určitých omezení či zákazů. Sociokulturní regulativy jednotlivých sociokulturních systémů však stále mohou ovlivňovat vlastní volnočasovou participaci tím, že určité aktivity jsou v rámci tohoto systému považovány za žádoucí a mohou být zvláště ceněné nebo naopak nežádoucí a být různými způsoby sankcionovány, i když nejsou oficiálně zakázány. To se může projevat v nejrůznějších průzkumech volnočasové participace tím, že respondenti v případě některých aktivit svou účast do určité míry nadhodnocují a v případě jiných podhodnocují. Navíc v konkrétních sociokulturních systémech mohou být určité aktivity vyhrazeny pouze vybraným skupinám populace, nejen s ohledem na jejich sociální postavení a velikost majetku, ale některé aktivity mohou být vyhrazeny pouze mužům, ženám nebo určitým věkovým skupinám. V tomto může docházet k řadě odlišností, pokud srovnáme různé sociokulturní systémy mezi sebou. To, co je v jedné kultuře vyhrazeno pouze určitým skupinám, je v jiných kulturách považováno za normální volnočasovou aktivitu pro všechny.

V některých případech dochází k mezigeneračnímu předávání zájmu o volnočasovou aktivitu a rozvoji určité rodinné tradice, která však zároveň může přispívat k uchování určitých konkrétních kulturních statků nebo i kulturních prvků. Ovlivňovat volnočasovou participaci může také specifický charakter místa, přítomnost určitých kulturních prvků, které jsou s tímto místem spojeny, a v rámci volnočasové participace pak dochází k rozvoji jejich kontinuity a uchování specifických kulturních tradic s místem spojených.

Volný čas však není pouze produktem dané kultury a prostředníkem, jímž se kultura přenáší z generace na generaci, ale může se také stát významným faktorem společenské a kulturní změny. Zatímco v práci, rodině nebo na veřejnosti zastáváme poměrně přesně vymezené role, u kterých se očekávají určité styly chování, volný čas je oblastí, která je široce otevřená novotám, je to doba, kde si lze vyzkoušet něco nového včetně nových stylů chování (Kelly 1987). Tyto nové styly chování se pak mohou přenášet i do dalších oblastí života mimo oblast volného času. Mnoho konkrétních aktivit, realizovaných ve volném čase je spojeno s kontakty s jinými kulturami. Tato konfrontace s artefakty, sociokulturními regulativy, idejemi i institucemi jiných kultur má vliv na kulturu vlastní. Na jedné straně může vést

k obohacování vlastní kultury o kulturní prvky jiných kultur, ke kulturní inovaci, na druhé straně může být vnímána negativně. Volný čas tedy může přispět k různým typům endogenních i exogenních kulturních změn⁵, kdy může dojít ke vzniku nových kulturních prvků invencí, inovací nebo reinterpretací v rámci příslušné kultury nebo přejímání kulturních prvků jiných kultur, není neobvyklé, že v souvislosti s volným časem dochází také k revitalizaci kulturních prvků. Nahlížíme-li na akulturaci jako na „proces sociálních a kulturních změn, které vznikají v důsledku kontaktu různých kultur“ (Soukup: 1996a: 747), pak v rámci volného času dochází také k různým fázím akulturace, které Soukup (1996a) vymezuje. V rámci volného času pak můžeme sledovat 2 hlavní situace, při nichž může docházet k různým akulturačním fázím. První z nich je spojena s oblíbenou volnočasovou aktivitou, při které dochází ke kontaktům s příslušníky mnohdy odlišných kultur, s cestováním. V těchto případech je například sledován vliv turistů na členy hostitelské společnosti (Gursoy, Rutherford 2004; Uriely, Israeli, Reichel 2002), i když samozřejmě kontaktem jsou ovlivněni také návštěvníci. Druhá situace je spojena s akulturací imigrantů v rámci nové kultury (Stodolska. M. 1998).

Volnočasová socializace je chápána jako průběžný, celoživotní proces, který se uskutečňuje v rámci určitých sociálních a kulturních mantinelů (Iso-Ahola 1980). Totéž platí i pro enkulturaci. Každá kultura má svoji vlastní kombinaci mechanismů enkulturace a socializace. Je přitom důležité zdůraznit, že vedle učení se konkrétním formám jednotlivých volnočasových aktivit se nejedná pouze o vytvoření vztahu k volnočasovým aktivitám ve smyslu co je dobré a co je špatné ve volném čase dělat, ale jde i o vytvoření vztahu k volnému času samotnému a o jeho zasazení do hodnotových struktur jednotlivce. V této souvislosti se mluví o enkulturaci a socializaci pro volný čas, enkulturaci a socializaci odehrávající se volném čase a enkulturaci a socializaci o volném čase.

Na jedné straně můžeme sledovat určitou stabilitu, na druhé straně dochází k proměnám volnočasových aktivit v průběhu celého života jednotlivce. Ke změně zájmů a aktivit dochází již v průběhu dětství a adolescence, což je do značné míry ovlivněno tím, jak jedinec prochází jednotlivými etapami svého vývoje, jednotlivými věkovými obdobími. (Hendry et al. 1989, Havlík et al. 1996, Hofbauer 2008, Pávková 2008). Ve švédské studii sportovních aktivit mladých lidí L. M. Engström (1987) sledoval tutéž skupinu respondentů v pětiletých odstupech v době, kdy dosáhli 15, 20, 25 a 30 let. Mezi 15. a 20. rokem respondentů došlo k dramatickému poklesu účasti respondentů na sportovních aktivitách,

⁵ Typy kulturních změn srovnaj podle Soukup (2009).

postupně však počet těch, kteří se sportovním aktivitám věnovali, opět vzrůstal, změnil se zároveň charakter těchto aktivit z kompetitivních sportů na kondiční aktivity, vyžadující menší fyzickou zátěž a došlo rovněž k přesunu od organizovaných klubových aktivit ke sportování mimo kluby (Engstrøm 1987). Také v různých etapách dospělosti dochází k dalším proměnám participace na volnočasových aktivitách (Iso-Ahola, Jackson, Dunn 1994). Lze najít příklady *volnočasové resocializace* i v poměrně pokročilém věku (Harada, nedatováno).

Jak uvádí Hunnicatt, pozice a význam volného času v jednotlivých kulturách je nejčastěji vysvětlována v jeho kontrastu k pozici a významu práce (Hunnicatt 2006). Stejný přístup je použit také v kapitole, která se snaží se stručně přiblížit proměny vnímání volného času⁶ a jeho pozice ve společnosti v různých etapách evropských dějin.

Pro zjištění pozice práce a volného času v hodnotovém žebříčku současné české populace použijí šesti položkovou baterii otázek z evropského výzkumu hodnot výzkumu EVS (European Values Study), která vedle práce a volného času jako hodnotové preference zjišťuje také důležitost hodnot rodiny, přátel a známých, politiky, náboženství. Jedná se o šesti položkovou baterii, která je dlouhodobě používána ve výzkumech hodnot (např. mezinárodní výzkumy World Value Survey, European Value Study, ISSP, výzkum české populace Sociální soudržnost 2006), Jak upozorňuje L. Prudký (2009) tato šesti položková baterie kromě toho, že je dlouhodobě využívána v řadě mezinárodních výzkumů a umožňuje jak srovnání mezi jednotlivými společnostmi tak rovněž zachycení proměn hodnotové struktury v čase²⁷, má také svou obecnější symbolickou váhu.

Počátek intenzivnějšího zájmu o volný čas je však řazen až do poloviny třicátých let 20. století (Filipcová, Linhart, Vítečková 1983). Vývoj akademického studia volného času však nebyl v české společnosti kontinuální a byl značně ovlivněn, podobně jako ostatní oblasti života, společenskými a politickými změnami, které se od třicátých let v české společnosti odehrály.

V rámci českých společenských věd od 30. let 20. století do současnosti lze vymezit 5 etap, které ke studiu volného času přistupovaly z různé perspektivy.

První období vymezují jako předválečná a poválečná léta do roku 1948. V době mezi světovými válkami se společenští vědci té doby v tehdejším Československu zabývali otázkou technického pokroku a jeho společenskými dopady. Tematika volného času se objevuje

⁶ V průběhu historického vývoje se proměňovalo také chápání toho, co je volný čas a co má být jeho náplní.

v souvislosti se zkracováním pracovní doby, snahou řešit nezaměstnanost, snahou optimalizovat vzájemný vztah výroby a spotřeby a ve spojitosti s otázkou spotřeby samotné. Po krátkém oživení společenských věd po ukončení 2. světové války, který s sebou přinesl také několik empirických výzkumů, v nichž byla pozornost věnována volnočasové a kulturní participaci, vnáší rok 1948 do české společnosti zcela nové podmínky politické, ekonomické i společenské.

Politická situace v tehdejší Československu měla významný dopad i na vývoj společenských věd, zvláště dramatický vliv měla na sociologii. Sociologická pracoviště byla zrušena a sociologie byla prohlášena za „buržoazní pavědu.“(Možný 1996)

Filipcová, Linhart a Vítečková (1983) výstižně charakterizují, jak tyto změny ovlivnily pohled na problematiku volného času. V teoretickém rámci se nově k problematice volného času přistupovalo zejména z pohledu kulturní revoluce, a proto řada tezí byla v přímém protikladu k tomu, co bylo spojováno s „českou buržoazní společností“ (Filipcová, Linhart, Vítečková 1983). Filipcová, Linhart a Vítečková zdůrazňují zejména následující odlišnosti:

Šedesátá léta jsou spojována s dalším uvolňováním společenských poměrů, které rozšiřují možnosti trávení volného času. V rámci znovuustavené sociologie je velká pozornost je nově věnována volnému času také ve společenských vědách, zejména v rámci sociologie volného času.). Sociologický výzkum volného času byl rovněž uveden jako jeden z hlavních úkolů v Konceptu rozvoje československé sociologie 1966 -1970 (Koncepte 1965). Šedesátá léta s sebou přináší řadu publikací a lze o nich hovořit jako době skutečného rozkvětu sociologie volného času.

Politická a společenská situace po roce 1968 a doba tzv. normalizace, přinesla opět řadu změn jak pro vlastní trávení volného času, tak pro jeho společenskou reflexi. Opět dochází k významným změnám podoby vědeckých pracovišť, pokud jde o jejich personální obsazení, tak i o agendy vědeckého bádání, zejména pokud jde o společenské vědy a zvláště výrazná byla tato změna v oblasti sociologie. Dochází opět k určitému uzavírání, pokud jde o vliv státu, jak z hlediska možností pro vlastní volnočasovou participaci, pokud jde o možnost cestování či zamezení přístupu k řadě kulturních statků. Pro sedmdesátá a osmdesátá léta bylo typické, že volný čas byl studován zejména v rámci životního stylu, nebo lépe (socialistického) způsobu života. Tato změna přístupu byla oficiálně zdůvodňována potřebou reagovat na teoreticko-metodologické otázky, které byly vyvolány konfrontací očekávání spojovaných se zkrácením pracovní doby a reálnou situací po skutečném zkrácení pracovní

doby, kdy se tato očekávání ukázala jako příliš optimistická (Filipcová, Linhart, Vitečková 1983).

Také po roce 1989 je volný čas sledován nadále zejména v kontextu studia životního stylu, přičemž tento termín je často považován jako synonymum dříve používaného termínu způsob života. Pokud před rokem 1989 bylo sledováno, zda volný čas přispívá ke sblížení sociálních skupin a vrstev v české společnosti, od počátku devadesátých let je naopak volný čas jedním z faktorů, na jehož základě je sledována možná diferenciací životních stylů. Volný čas je sledován jako složka životního stylu v rámci studia společenské transformace české společnosti, z hlediska sociální a kulturní soudržnosti a sociální stratifikace.

další části kapitoly se věnují vývoji a struktura pracovní doby a množství volného času podle časových rozpočtů, reflektují přechod na pěti dní pracovní týden. funkce a charakter volného času a také jednotlivé aktivity, kterým se lidé věnují.

Disertační práce se snaží o komplexnější pohled na tento dynamický fenomén.

Přehled vybrané literatury

- Aristotelés. 1996. *Etika Nikomachova*. Praha: Petr Rezek.
- Aristotelés. 1998. *Politika*. Praha: Petr Rezek. .
- Barnett, L. A., G. E. Chick 1986. „Chips Off the Ol' Block: Parents' Leisure and Their Children' Play.“ *Journal of Leisure research* 18 (4): 266-283.
- Blackshow, Tony (ed.)2013a. *Handbook of Leisure*. Oxon, New York: Routledge.
- Bláha, A. I. 1968. *Sociologie*. Praha: Academia.
- Červinka, A. et al. 1966. *Práce a volný čas*. Praha: Ústav pro výzkum kultury NPL.
- Duffková, J., M. Tuček. 2003. „Proměny způsobu života.“ Pp. 168–202 in Tuček M. et al. *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. Praha: Slon.
- Dumazedier, J. 1966. „Volný čas.“ *Sociologický časopis*. 2 (3): 443-447.
- Eisen, G. 1991. „The Concept of Time, Play, and Leisure in early protestant Religious Ethic.“ *Play & Culture* 4: 223-236.
- Fazik, A., M. Matějů. (eds.) 2006. *Aktuální problémy životního stylu*. Sborník referátů a příspěvků ze semináře sekce Sociologie integrálního zkoumání člověka a sekce Sociologie kultury a volného času, Praha 6. 10. 2005. Praha: Masarykova česká sociologická společnost.
- Fox, K. M., E. Klaiber. 2006. „Listening for a Leisure Remix.“ *Leisure Sciences* 28 (5): 411-430.
- Franc, M., J. Knapík. 2013. *Volný čas v českých zemích 1957 – 1967*. Praha: Academia.
- Frysinger, V. J., J. R. Kelly. 2004. *21st Century Leisure: Current Issues: 21st century leisure: current issues*. State College: Venture Publishing.
- Harris, D. 2005. *Key Concepts in Leisure Studies*. London, Thousand Oaks, New Delhi:
- Hemingway, J. L. 1998. „Culture, the Basis of Leisure? Commentary on Chick Leisure and Culture.“ *Leisure Sciences* 20 (2): 153 -156.
- Hodaň B. 2002b. „Kontroverzní úvaha na téma volný čas.“ Pp. 167- 178 in B. Hodaň (ed.) *Volný čas a jeho současné problémy*. Sborník příspěvků z vědeckého sympózia. Olomouc: Hanex Olomouc pro Fakultu tělesné kultury.
- Hunnicut, B. 1998. „Leisure and Play, Still the Basis of Culture, Recent Developments in Cultural Anthropology and History.“ *Leisure Sciences* 20 (2):143-148.

- Hunnicut, B. K. 2006. The History of Western Leisure. Pp. 55 -74 in Rojek, Chris, Susan M. Shaw, A. J. Veal (eds.) *A Handbook of Leisure Studies*. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan Ltd.
- Hutchinson, S. L., C. K. Baldwin, L. L. Caldwell. 2003. „Differentiating Parent Practices Related to Adolescent Behavior in the Free Time Context. *Journal of Leisure research* 35 (4): 396-422.
- Chick, G. 1998. „Leisure and Culture: Issues for an Anthropology of Leisure.“ *Leisure Sciences* 20 (2): 111-133.
- Chick, G. 2006. „Anthropology/Pre-history of Leisure“. Pp. 41-52 in Ch. Rojek, S. M. Shaw, A. J. Veal (eds.) *A Handbook of Leisure Studies*. Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.
- Chick, G. 2009. „Culture as a Variable in the Study of Leisure.“ *Leisure Sciences* 31: 305-210.
- Iso-Ahola, S. E. 1980. *The social psychology of leisure and recreation*. Dubuque: Wm. C.
- Kelly, J. R. 1987. *Freedom to be: A new sociology of Leisure*. New York and London: Macmillan.
- Kelly, J. R., Godbey, G. 1992. *The sociology of leisure*. State College, PA: Venture. Inc.
- Linhart, J., J. Vítečková. 1975. „Vývoj pracovní, mimopracovní doby a volného času v socialistickém Československu.“ *Sociologický časopis* 11 (4): 365-375.
- Parker, S. 1971. *The Future of Work and Leisure*. London: MacGibbon and Kee.
- Petrusek, M. 1969. „Sociální stratifikace československé společnosti shrnutí výsledků empirického šetření.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 5 (6): 569-590
- Petrusek, M. 2006. *Společnosti pozdní doby*. Praha: Slon.
- Rojek, Ch. 2010. *The labour of Leisure*. Los Angeles, London, New Delhi: Sage.
- Savický, I. 1970. *Annotated Bibliography on Leisure, Czechoslovakia (1960 - 1969)*. Praha:
- Selucký, R. 1966. *Člověk a jeho volný čas*. Praha: Československý spisovatel.
- Shannon, C. S. 2006. „Parents` Messages about the Role of Extracurricular and Unstructured Leisure Activities: Adolescents` Perceptions. *Journal of Leisure Research* 38(3): 398-420.
- Shannon C. S., S. M. Shaw. 2008. „Mothers and Daughters: Teaching and Learning about Leisure.“ *Leisure Science* 30(1): 1-16.

- Sylvester, Ch. 1999. „The Classical Idea of Leisure: Cultural Ideal or Class Prejudice?“
Leisure Sciences 21 (1): 3-16.
- Šafr, J. 2008. *Životní styl a sociální třídy: vytváření symbolické kulturní hranice diferenciací vkusu a spotřeby*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.
- Švigová, M. 1966. „Hlavní směry sociologie volného času.“ *Sociologický časopis* 2 (5): 664-673.
- Švigová, M. 1967. *Volný čas a my*. Praha: Svobodné slovo.
- Trávníček J. 2010. *Čtenáři a internauti*. Brno: Host.
- Tuček, M. et al. 2003. *Dynamika české společnosti a osudy lidí na přelomu tisíciletí*. Praha: Slon. .
- Vítečková, J. 1979. *Rozvoj životního způsobu Pražanů*. Praha: Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV.
- Williams R. 1983. *Keywords. A vocabulary of culture and society*. New York: Oxford University Press.
- Zuzanek, J. 1998. „Free Time and Cultural Complexity: Commentary.“ *Leisure Sciences* 20 (2): 149-151.